

תרצה יהודה – מפקחת הוראת עברית
הרב יעקב אלבירט – מפקח כולל

משפטים שנת ה'תש"פ עלון 26

"וַיִּקְרָאוּ בַסֵּפֶר וַיְבִינּוּ בַמִּקְרָא" (נחמיה ח', ח) הגייה נכונה והסבר לתורה ולמפרשיה

משקל בעלי מקצוע

בפרק כ"א התורה עוסקת בדינו של שור מועד:

"וְאִם שׂוֹר נִגְזָז הוּא מִתְמַלְּ שְׁלֵשִׁים וְהוֹעֵד בְּעַקְלֵי וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ וְהַבִּיט אִישׁ אֶת אִשֵּׁה הַשׂוֹר יִסְקֶל וְגַם בְּעַקְלֵי יוֹבֵט". (כא, כט) – שור מועד שהרג אדם.

"או נֹדֵעַ כִּי שׂוֹר נִגְזָז הוּא מִתְמַלְּ שְׁלֵשִׁים וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ בְּעַקְלֵי שְׁלֵם יִשְׁלֵם שׂוֹר תְּנוֹת הַשׂוֹר וְהַבִּיט יִהְיֶה לוֹ". (כא, לו) – שור מועד שהרג שור.

נעיין בפרוש המילים "שׂוֹר נִגְזָז הוּא מִתְמַלְּ שְׁלֵשִׁים". האם כוונת התורה שהשור פעל פעולת נגיחה, כלומר המלה ינגחי היא פועל, או שמא כוונת התורה שהשור מוגדר ינגחי (ובלשוננו ינגחין), כלומר המלה ינגחי היא שם עצם.

מעיון בניקוד המלה (נִגַּח) יתברר לנו שמדובר בשם ממשקל יקטלי שמאפיון בעלי מקצוע ומנוקד בפתח ואחריה קמץ ודגש חזק (כמו נִגַּר, טַבַּח). כלומר, השור נוגח באופן קבוע – (מִתְמַלְּ שְׁלֵשִׁים) וכך הוא קיבל את שמו יִנְגַּח. לעומת זאת, הפועל בעבר "יִנְגַּח" ינוקד בקמץ פתח ללא דגש.

רש"י מלמדנו זאת בקצרה בסוף פרשת וירא, התורה מספרת על ישמעאל – "וַיִּגְדֹּל וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַּר וַיְהִי רֹבֵה קִשְׁתִּים" (בראשית כ"א, כ"ז).

כותב רש"י: "קִשְׁתִּים – עַל שֵׁם הָאֲמֻנּוֹת, כְּמוֹ: חֲפָר, גְּמֹל, לַיִד; לְפִיכָה הַשִּׁי"ן מוֹדְגָּשֶׁת". כלומר, רש"י מלמדנו שיקשתי אינו פועל אלא שם, והראיה – "לְפִיכָה הַשִּׁי"ן מוֹדְגָּשֶׁת".

דוגמה נוספת לכך היא תאור התורה את אנשי סדום. "וְאֲנָשֵׁי סְדוֹם רָעִים וְזֹפְאִים" (בראשית פרק י"ג פסוק י"ג). גם כאן במילה זֹפְאִים הניקוד הוא פתח קמץ דגש חזק.

מסביר שם הרש"ר הירש: "אין לך אדם שאינו חוטא באקראי, אך לא כל אדם הוא חטא (חטא – במשקל גִּבַּב). אדם שהחטא קבוע באופיו הרי הוא קרוי חטא".

עתה נבין היטב את דברי הגמרא במסכת ברכות דף י' עמוד א': "הנהו בריוני [אותם בריונים] דהוו בשבבותיה דרבי מאיר [שהיו בשכנותו של רבי מאיר], והוו קא מצערו ליה טובא [והיו מצערים אותו מאוד], הוה קא בעי ר' מאיר רחמי עלויהו [היה מבקש רבי מאיר רחמים עליהם] כי היכי דלימותו [כך שימותו]. אמרה ליה [אמרה לו] ברוריא דביתהו [ברוריה אשתו], מאי דעתך משום דכתיב [שכתוב] (תהלים קד, לה) "יתמו חטאים"? מי כתיב [האם כתוב] "חוטאים"? "חטאים" כתיב.

ברוריה אומרת לרבי מאיר שרק על החוטא בקביעות, שחטאו אומנתו, נאמר: "יתמו חטאים", אך על החוטא שלא בקביעות אין להתפלל שימות. יש להניח כי ברוריה למדה זאת מניקוד המלה "חטאים", שמלמדנו שמדובר באדם שהוא "חטא" בקביעות, ולא כשכניהם שהיו רק חוטאים.

דוגמא נוספת בפרשתנו: הַגִּבַּב.

שם המספר בסמיכות

"אם אוזרת יקוּז לֹו שְׂאֲרָה כְּסוּתָהּ וְעֲנָתָה לֹא יִגְרַע. וְאִם שְׂלֵשׁ אֱלֹהִים לֹא יַעֲשֶׂה לָּהּ וַיִּצְאָה זֶזֶם אִין כְּסָף" (שמות כא, י-יא).

וְאִם שְׂלֵשׁ אֱלֹהִים לֹא יַעֲשֶׂה לָּהּ – מפרש רש"י: "אם אחת משלש אלה לא יעשה לה. ומה הן השלוש? יעקנה לו, או לבנו, או יגרע מפדיונה ותלא. וזה לא יעדה, לא לו ולא לבנו, והיא לא היא צידה לפדות את עצמה".

על פי רש"י המילים "שְׂלֵשׁ אֱלֹהִים" מתייחסות לשלוש פעולות (אלה=מאזכר). היות שמדובר בלשון נקבה הסמיכות היא **שְׁלֹשׁ** ולא – ישלושתי.

וכן יש לומר – שלוש התלמידות, ולא – שלושת התלמידות, ארבע האמהות ולא ארבעת האמהות, עשר המכות ולא עשרת המכות. ובלשון זכר יש לומר: עשרת השבטים, שלושת האבות וכדו'.

מפיק בה"א

"אם רעה בעיני אדנייה אשר לו יערה והפדה לעם זכרי לא ימשל למכרה בבגדו בה. ... אם אוזרת יקוּז לֹו שְׂאֲרָה כְּסוּתָהּ וְעֲנָתָה לֹא יִגְרַע". (כ"א ח"י-י)

מפיק הוא נקודה שנכתבת בה"א שבסוף מילה. מפיק (מהשורש נפ"ק) היא מילה בארמית שפירושה "מוציא". כמו בצרוף – "מאי נפקא מנה". המפיק מציין שיש להוציא את הה"א, כלומר לבטא אותה. המפיק מופיע בפרשה במקרים הבאים:

- א. לציון שייכות בגוף שלישי נקבה של שם עצם יחיד: **שְׂאֵרָה כְּסוּתָה עֲזָתָה**
- ב. נטייה של אות היחס בי בגוף שלישי נקבה: **כֵּה**.
- ג. לציון מושא ישיר חבור בנקבה (פועל + אותה): **יַעֲרָה וְהִפְרָה לְמִכְרָה**

פעלים בצורת הסביל – נפעל, פועל והופעל בנין נפעל

בנין נפעל בעבר: **וְנִמְכַר, וְנִשְׁבַּר אוּ-וְנִשְׁבַּה**.

בנין נפעל בעתיד: וסימנו חד"ק – חיריק דגש וקמץ. **וְנִצְו, יִסְקָל, יִמָּצֵא, יִנָּקם, תִּמָּצֵא, יִגָּב, יִטָּרף, וְיִנָּפֵשׁ, יִשְׁמַע, תִּשְׁמְרוּ** (ובבנין קל תִּשְׁמֹר).
הדגש בפה"פ הוא תשלום לאות ני של הבניין שנשמטה בנטיה.

בנין נפעל בציווי: **הִשְׁמֹר** סימנו חד"ק.

בנין נפעל פה"פ גרונית בעתיד: לא יבוא דגש בפה"פ הגרונית וכתשלום לדגש, החיריק שבאות המוספית מתארך לצירה: **וְעִנְשׁ, יֵאָכֵל, יִרְאוּ – יִרְאֶה**.

בנין נפעל פה"פ גרונית בעבר: **וְנִאָכַל** – פה"פ הגרונית לא תנוקד בשוא נח אלא בחטף סגול והאות שלפניה מקבלת את תנועת החטף-סגול. תופעה זו מוכרת גם בניקוד של אותיות בומ"פ. למשל: **וְעִבְדוּ**.

בנין פועל

וְגָב – יש דגש חזק תבניתי בעה"פ.

בנין הופעל

בעבר: **וְהוֹעֵל, וְהִפָּה**.

בעתיד: **יִוָּמַת, יִנָּקם, יִוָּשַׁת, יִזָּרַם** – האות יי מנוקדת בקמץ גדול (המתג ליד התנועה מסמן אותה כתנועה גדולה) והאות חי בקמץ קטן.

פעלים נוספים בפרשה

השורש נט"ה

ולא-תענה על-רב לנטות אזורי רבים להטות (כג, ב)

השורש נט"ה - לנטות בבנין קל, להטות בבנין הפעיל.

הדגש באות טי הוא תשלום לאות השורש ני שנפלה בנטייה.

השורש אי"ב

ואיבתו את-איבך (כג, כב)

פועל מהשורש אי"ב.

שורש זה מופיע במקרא ברוב המקרים כשם עצם: איב, איבה.

דוגמא נוספת לפועל: ויהי שאול איב את-דוד (שמואל א, יח כט).

זוהי צורת הבינוני של הפועל (הווה) שמשמשת כפועל וכשם.

השורש בג"ד

בבגדו-בה (כא, ח)

רש"י: "בבגדו-בה - אם בא לבגד בה, שלא להיט בה מכות יעוד, וכן אביה מאחר שבגד בה ומכרה לזה".

הצורה בבגדו היא צורת מקור נטוי במשמעות של בגידה.

אין הכוונה ל"בגד שלו".

השורש המ"ם

והמותו את-כל-העם אשר תבא בהם (כג, כז)

רש"י: והמותו - כמו והמתו, ותרגומו וחסגשו. וכן כל תבה שפעל סלה שבכפל אות אחרונה, כשמהפך לדבר בלשון פעלתי, יש מקומות שנוטל אות הפולה ומדגיש את האות ונוקדו במלחפוס.

פגון והמתי מגזרת והמם גלגל עגלתו (ישעיהו כ"ח), וסבותי (קהלת ז'), מגזרת וסבב צית אל (שמואל א ז', ט"ז), דלתי (תהילים קט"ז), מגזרת דללו וחרבו (ישעיהו י"ט), על פנים חקתיך (ישעיהו מ"ט, ט"ז), מגזרת חקתי לב (סופטים ה'), את מי רפתי (שמואל א י"ב, ג'), מגזרת רפז עזב דלים (איוב כ').

והמתרגם והמתי וחקטל, טועה הוא, שאלו מגזרת מיתה ה'ה, אין ה"א שלה צפתח ולא מ"ם שלה מדגשת ולא נקודה מלחפוס.

אלא והמתי פגון והמפה את העם הזה (במדבר י"ד:ט"ו), והפיו מדגשת לפי שפבא צמקום שפי תו"ן, האחת נשקשת - לפי שאין מיתה בלא תי"ו - והאחרת משפשת, כמו אמרתי, חטאתי, עשיתי.

וכן ונתתי הפיו מדגשת, שהיא בזה צמקום שפיים, לפי שהיה לריד שלש תו"ן - שפיים ליסוד, כמו ציוס פת ה' (יהושע י'), מפת אלהים היא (קהלת ג'), והשלישית לשמוש.

רש"י מסביר שהדגש באות מי בא כתשלום להתלכדות של שתי אותיות השורש המ"מ ל - מי אחת.

ומסביר רש"י שאין מילה זו מהשורש מו"ת, שאם כן היה דגש משלים באות תי עקב הידמות של שתי האותיות: תי השורש ותי הגוף.

דחיק

כמשפט הבנות יעשה-לה (כא, ט)

דגש באות לי בראש המילה. זהו דחיק להדגשת האות המרוחקת מהטעם של המילה הראשונה.

מי השייכות ומ' המושא

בפסוק שלפנינו ישנן מילים שמסתיימות באות מי. לאות זו שני תפקידים - לציון שייכות ולציון מושא.

לא-תשתווה לאלהיהם ולא תעבדם ולא תעשה כמעשיהם כי ה'רס תהרסם ושיבר תשיבר מצבתיהם (כג, כד)

מי השייכות: לאלהיהם - לאלו-הים שלהם.

כמעשיהם - כמעשים שלהם.

מצבתיהם - המצבות שלהם.

מי המושא: **וְלֹא תַעֲבֹדֵם** – ולא תעבוד אותם.
פִּי הָרֹס תִּהְרָסֵם – תהרוס אותם.

מילים מיוחדות בפרשה

השורש צד"ה או צו"ד?

וְאֲשֶׁר לֹא צָדָה (כא, יג)

וְאֲשֶׁר לֹא צָדָה – לא חרב לו ולא נתפון. צָדָה – לשון חרב, וכן הוא אומר "ואפה צדה את נפשי" (שמואל א כ"ד).

ולא יתכן לומר צדה לשון "הצד ציד" (בראשית כ"ז), שפיקת חיות אין נופל ה"א בפעל סלה, וסם דבר צה ציד, וזה שם דבר צו צדיה, ופעל סלו אודה, וזה הפעל סלו צד. ואומר אני פתרונו פתרגומו – ודלל כמן לה.

ומנחם חזרו בחלק צד ציד, ואין אני מודה לו; ואם יש לחזרו בחתת ממחלקות של צד, נחזרנו בחלק "על צד תנשא" (ישעיהו ס"ו), "צדה אודה" (שמואל א כ'), "ומלין לצד עלאה ימלל" (דניאל ז'), אף פאן אשר לא צדה – לא צדד למצא לו שום צד מיתה; ואף זה יש להרהר עליו, מפל מקום לשון אורב הוא.

רש"י מסביר שהפועל צָדָה הוא מהשורש צד"ה ושם הפועל שלו הוא צדייה. לא ייתכן לפרש פועל זה במשמעות של צייד, כי בשורש צו"ד אין ה"א.

שורש זו"ד

וְכִי-יָרָא אִישׁ עַל-רַעְיָהוּ לְהַרְגֹּוּ בְעָרְמָה (כא, יד)

שורש זו"ד בבנין הפעיל, במשמעות של עשיית רע ברצון וכוונה.

שורש זה מופיע במקרא בפעלים ובשמות: יָרָא עֲלֵיהֶם, בְּדָרוֹן, הַמַּיִם הַיְדִירוֹנִים.

מהו אגרוף?

וְהִכָּה-אִישׁ אֶת-רַעְיָהוּ בְּאֶבֶן אוּ בְּאֶגְרֹף (כא, יח)

רשב"ם: לפי הפסוק: ... מין אבן או לבנה שהרי בהשלכת אבן מדבר הכתוב.

רמב"ן: על לשון רבותינו אגרוף הוא היד שיקצרו האצבעות לתוך הכף להכות בה...

ואחרים אמרו (ראבי"ע): כי אגרוף **רגב עפר**, מלשון: עבשו פרודות תחת מגרפותיהן (יואל א, יז), והאל"ף כאל"ף אזרוע (ירמיהו לב, כא), ווהוא לעת אונקלוס שאמר: בכורמיזאל].

ניבים ופתגמים בפרשה

"... וְרָצַע אֲדָנָיו אֶת-אֹזְנוֹ בַּמְרִיעַ וְעָבְדוּ לְעַלְמִים" (כא, ו)

עבד נרצע – עבד לעולם, עבד צייתן (עבד שרצעו את אוזנו בהסכמתו).

"עֵין תְּנוּזָת עֵין שֵׁן תְּנוּזָת שֵׁן יָד תְּנוּזָת יָד רֶגֶל תְּנוּזָת רֶגֶל" (כא, כד)

עין תחת עין – מידה כנגד מידה, עונש וגמול ביחס ישיר לנזק שנגרם.

אֲחֵרֵי רַבִּים לְהַטֹּת (כג, ב)

אחרי רבים להטות – יש לנהוג ע"פ החלטת הרוב, לא לפרוש מהציבור.

"וַיֹּאמְרוּ כָּל-אִשְׁרֵי-דְבַר ה' גַּעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (כד, ז)

נעשה ונשמע – נציית ציות מלא, קודם נבצע ורק אח"כ נשאל מה המטרה.

עריכה לשונית: כוכבה גרסון